Trei basme românești din colecțiile Petre Ispirescu și Grigore Crețu

Carmen OPRIȘOR

Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: carmen.oprisor@ulbsibiu.ro

Three Romanian Folk Tales Frame the Petre Ispirescu and Grigore Crețu Collections

In the first part of the present article wI focus on the content of two Romanian folk tale collections. The first belongs to Petre Ispirescu and the second to Grigore Crețu, writers who dedicated their lives to gathering folk stories. I while also identifying the main characteristics of these collections. Then we analysed three folk tales comparatiuely These folk tales have a common motif: the golden apple. The structure of these stories is similar, and the basic difference between them concerns the details regarding the complexity of tests the Prince Charming has to surpass. I dealt with the part each category of characters plays in these tales and I showed in details why this motif is so important in many European cultures, and what specific features it has in the Romanian folk stories.

Keywords: Romanian folklore, fairy-tale collections, narrative characteristics, Prince Charming, golden apples.

Basmele care fac obiectul studiului nostru se găsesc în două culegeri ale unor autori de seamă ai secolului al XIX-lea, Petre Ispirescu și Grigore Crețu. Cel dintâi a procedat, așa cum aflăm din informațiile cercetătoarei Viorica Nișcov, la înregistrarea cât mai exactă a basmelor pe care le-a cules din mediul rural, fără a le altera expresia. Pentru a le reține cât mai bine, el le asculta în mod repetat.

Colecția Ispirescu prezintă o deosebită importanță în cultura noastră pentru că ea

> „constituie prima culegere masivă de basme populare muntenești. Prima scrisă în graiul cel mai apropiat de limba literară și totodată posedând o incontestabilă valoare poetică și documentară: număr mare de tipuri și prime atestări ale acestora (raportate la data culegerilor) în folclorul românesc, cum ar fi *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte, Prâslea cel voinic și merele de aur, Fata de împărat și pescarul, Făt Frumos cu părul de aur, Hoțu împărat, Sarea în bucate, Ciobănașul cel isteț* ș.a."[1]

Meritul lui Ispirescu este cu atât mai mare cu cât, pe lângă talentul de povestitor, el a adunat un material foarte vast pe care l-a oferit unui public larg, iar aprecierile nu au întârziat să apară. Elogiile au venit nu doar din partea publicului ci și din partea unor oameni de litere precum scriitorii Barbu Ștefănescu Delavrancea sau Vasile Alecsandri.

În basmele pe care le-a cules, Petre Ispirescu

> „combină discret formulări ținând de modul expunerii scrise (logica strânsă a frazării, de pildă) și al literaturii scrise culte (în imagine, descripție, narare) cu procedee ale oralității (repetiții, stereotipii, onomatopee). Suculența miezoasă cu inflexiuni sfătoase a relatării narațiunilor vine, dincolo de abundența proverbelor, zicalelor, neaoșismelor, din bogăția lexicală și din utilizarea de către povestitor a resurselor expresive ale formelor și cuvintelor dialectale, numeroase dintre ele ieșite azi din uz și percepute ca arhaisme"[2].

Trebuie să recunoaștem că piesa de rezistență a colecției sale o reprezintă ineditul basm *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte,* singurul al cărui final nu este fericit, dar care îndeamnă la profunde reflecții filosofice.

Cealaltă culegere îi aparține lui Grigore Crețu și este deosebită chiar prin felul în care a fost alcătuită. Basmele conținute aici sunt rezultatul înregistrării lor de către elevii liceului bucureștean „Matei Basarab" de la diferiți informatori. Materialul a fost strâns între anii 1877-1899, iar culegătorii au fost numeroși. Lipsa lor de experiență a fost compensată de atenția la „cursivitatea narării și la gramatică," însă, inevitabil, sunt semnalate și câteva neajunsuri privind „repovestirea narațiunilor

> (...). Că elevii lui Grigore Crețu au respectat pe cât le-a stat în putință basmele auzite, fără să intervină în scheme sau în detalii motivice, o dovedește nu doar relatarea simplă, îngrijit școlărească, în genere fără digresiuni, ci și consonanța lor cu variante culese ulterior, eventual chiar în anii în care înregistrările pe bandă magnetică deveniseră curente."[3]

Din nefericire, acest imens material care însumează o mie două sute de texte a fost publicat foarte târziu, abia în 2010. Culegerea în două volume, îngrijită de Ion Stănculescu și prefațată de Iordan Datcu, conține doar o sută șaizeci și două de basme. Majoritatea acestora provin din zona Munteniei și a Olteniei și mai puține din Moldova și Transilvania, zone de unde sunt identificați informatorii care le-au transmis apoi culegătorilor..

Studiul nostru are în vedere compararea a trei basme românești, unul din culegerea lui Petre Ispirescu, iar celelalte două din volumul lui Grigore Crețu. Arhiva acestuia din urmă este foarte bogată, însă autorul ei nu a lăsat niciun document despre intențiile pe care le-ar fi avut în legătură cu valorificarea ei.

Cele două basme din culegerea lui Grigore Crețu se intitulează astfel: *Basmul cu pasărea și merele de aur*, cules în 1897, de la Baba Stanca, dintr-un sat din județul Ialomița, iar cel de-al doilea, *Basmul cu împăratul cu mărul de aur*, cules între 1898-1899, de la un servitor aflat în București, dar originar din Mediaș. Basmul *Prâslea cel voinic și merele de aur* este mai amplu și conține unele elemente care lipsesc din variantele din culegerea Crețu.

În articolul nostru am identificat punctele comune, dar mai ales pe cele care diferențiază aceste creații și am detaliat unele aspecte pe care le-am considerat relevante privitoare la motivele din cele trei basme.

Toate pornesc de la o situație comună, anume *inaccesibilitatea* împăratului la merele de aur pe care le produce mărul din propria lui grădină. În *Basmul cu împăratul cu mărul de aur,* se precizează chiar că mărul era unul aparte, căci *„înflorea ziua, iar noaptea făcea mere ce se și coceau."* Fructele acesui pom sunt și ele deosebite, sunt rare și cu proprietăți miraculoase, încât sunt râvnite de personaje care provin de pe celălalt tărâm. *Hoțul* nu pare să fie om, dat fiind faptul că, indiferent de varianta pe care o urmărim, acesta nu poate fi prins de oștenii împăratului care, ca prin magie, sunt adormiți cât timp misteriosul străin care vine să-i fure merele. Există în fiecare basm un alt mod de a-l reprezenta pe acest hoț. În *Basmul cu împăratul cu mărul de aur,* este vorba de o zână, sub înfățișare de pasăre, care venea din „munții de sticlă", în vreme ce în *Basmul cu pasărea și merele de aur,* apărea o pasăre care îi adormea pe cei care se aflau de pază. În ambele situații ni se înfățișează *o pasăre* înzestrată cu puteri deosebite care emană în jur „o boare de vânt lin" care îi adoarme pe cei puși să păzească merele. Munții de sticlă reprezintă o expresie metaforică prin care este definit cerul sau calea de a ajunge acolo, adică într-o altă lume decât cea pământeană, un spațiu miraculos de unde coboară o ființă înzestrată cu astfel de puteri.

Situația este diferită în basmul *Prâslea cel voinic și merele de aur,* unde hoții sunt niște zmei veniți de pe celălalt tărâm. Totuși, în fiecare variantă ne confruntăm cu momentul în care mezinul pornește pe *urmele* celor care au furat fructele pentru că cei veniți acolo după neprețuitele mere lasă ceva în urmă și astfel feciorul de împărat primește un indiciu ca să poată pleca în căutarea lor. În culegerea lui Ispirescu, Prâslea îl rănește pe zmeu, fără însă a reuși să-l vadă și să-l prindă. El va lua urma *sângelui* și va ajunge la palatele zmeilor de pe celălalt tărâm. În celelalte basme din ediția Grigore Crețu, acest moment apare tratat în mod diferit. În *Basmul cu pasărea și merele de aur, mezinul,* care s-a străduit să rămână treaz, vede cum o pasăre este cea care se așază pe crengile mărului, astfel că el o înșfacă, iar ea se zbate și scapă. Băiatului îi rămân în mână două *pene de aur* ale păsării și merele pe care nu a izbutit să le fure.

Mai deosebită este situația din *Basmul cu împăratul cu mărul de aur,* unde zâna i se înfățișează în chip de *porumbiță*, pe care Argil, mezinul, o țintește, vrând să o săgeteze. Tocmai atunci pasărea îl imploră să o cruțe și, sub înfățișarea zânei, îl seduce pe tânăr. Dimineața, o slujnică de-a împăratului îi găsește adormiți sub pom și tot ea îi va tăia zânei o șuviță din *părul de aur.* Apoi, fură și un măr, tot de aur, pe care îl va duce stăpânului său. Acest episod stârnește mânia zânei care îl amenință pe Argil că îi vor trebui nouă ani să o caute până să o găsească, iar drumul îi va fi presărat cu obstacole. Numai în acest basm fiul de împărat interacționează cu hoțul merelor *înainte* de a întreprinde *călătoria* pe care o întâlnim în toate cele trei creații.

În toate cele trei basme se respectă o schemă pe care o regăsim în majoritatea creațiilor de acest fel: împăratul are *trei* fii, dar primii doi eșuează în încercarea lor de a-și dovedi curajul. Mai mult, celor doi le lipsește caracterul, sunt invidioși pe realizările mezinului, sunt mici la suflet, încât își vor omorî fratele din dorința de a-și aroga ei merite ce nu li se cuvin. Frații mai mari cer permisiunea tatălui lor să apere grădina, dar

îl dezamăgesc, pentru că nu sunt cu nimic mai buni decât ceilalți slujitori plătiți să îi apere. Cei trei fii nu poartă nume, însă, într-o variată din culegerea Grigore Crețu, cei trei se numesc Petrașcu, Ion și Argil. Numai mezinul se arată mai curajos, mai perseverent și mai isteț decât ceilalți, capabil să ducă la îndeplinire ceea ce i se încredințează. Fiul cel mic se comportă exemplar, el este întruparea binelui pe care basmele doresc să îl impună.

Călătoria reprezintă un moment de cotitură în evoluția oricărui basm. Este proba care îi va conduce pe fiii împăratului înspre punctul când își vor dovedi bărbăția și vor putea accede la statutul de oameni maturi, demni de a-i urma la tron tatălui lor. Pregătirea călătoriei se face cu grijă, însă fiecare variantă ne oferă detalii specifice. Argil, de pildă, pleacă în căutarea zânei după ce ia cu sine o mie de oșteni, provizii și saci cu aur, prevăzând, parcă, dificultatea expediției. În celelalte variante, astfel de detalii lipsesc, dar știm că frații pleacă *împreună* în căutarea hoților. Cei mari se dovedesc slabi și nu fac față încercărilor la care sunt supuși. De pildă, în *Prâslea cel voinic și merele de aur,* ei ajung în fața unei prăpăstii, adică la hotarul care desparte două lumi, frații cei mari nu au curajul de a atinge fundul prăpastiei și doar Prâslea coboară pe funii până jos. În *Basmul cu pasărea și merele de aur,* mezinul alege calea cea mai dificilă atunci când se găsesc la o răscruce de drumuri. El nu se teme de amenințarea anunțată acolo, cum că nu se va mai întoarce niciodată printre cei vii dacă pornește pe acel drum.

Fiul cel mic se arată isteț și destoinic încă de la început. Când trebuie să stea de pază, el își ascute două țepușe ca să evite somnul, iar în basmul cules de Ispirescu, ni se precizează chiar că băiatul își luase cu el și niște cărți de citit, pe lângă arcul cu săgeți. Prâslea este cel care îi ceruse tatălui său să nu facă gestul necugetat de a tăia pomul înainte de a-l lăsa și pe el să încerce să prindă hoțul și să salveze merele. Acest element apare numai în culegerea lui Petre Ispirescu. Ca în orice basm, călătoria este presărată cu numeroase *obstacole* pe care fiul cel mic le va trece cu bine. După ce se arată curajos, mărinimos și drept, feciorul de împărat va fi *răsplătit*, iar la sfârșitul călătoriei el se va *căsători* cu aleasa inimii lui. În *Prâslea cel voinic și merele de aur,* călătoriei i se acordă un spațiu mai întins, iar protagonistul se vede nevoit să treacă prin mai multe încercări. Aici se confruntă cu trei zmei care răpiseră trei fete de împărat pe care Prâslea le eliberează, după ce se bate în luptă dreaptă și învinge zmeii, rând pe rând. Fiecare dintre lupte este mai grea decât cea dinainte și la ultima confruntare cu zmeul din palatul de aur, zmeu care se dovedise a fi fost hoțul din curtea palatului, flăcăul cere ajutorul unui corb. De la acesta obține sprijin, pentru că îi promite o răsplată mai bună, hrănindu-l cu cadavrele celor trei zmei înfrânți. Cele trei palate, de aramă, de argint și de aur sunt lovite cu un bici și sunt transformate în *mere* pe care flăcăul le va lua cu sine.

Astfel de probe nu se întâlnesc în basmele din culegerea lui Grigore Crețu. De fapt, în varianta Ispirescu, aventurile lui Prâslea nu se sfârșesc aici. Proba cea mai dificilă este *revenirea* în lumea terestră. Cu toate că el îi hărăzise fiecărui frate o soție dintre cele trei fete de împărat, păstrând-o pe mezină pentru sine, simte că frații mai mari îi vor fi nerecunoscători și că „îi poartă sâmbetele", astfel că îi păcălește, istețimea lui ieșind din nou la iveală. În loc de a se lega pe sine cu funii pentru a fi tras afară, Prâslea așază un bolovan în locul său. Frații lui sunt convinși că l-au ucis pe mezin atunci când aud bolovanul prăbușindu-se. Cei doi se întorc la palat și se căsătoresc cu fetele de împărat, în vreme ce sora cea mică se arată îndurerată de moartea lui Prâslea. Frații mai mari răspândiseră pretutindeni știrea, convinși fiind de dispariția mezinului.

De acum înainte, grija feciorului de împărat era de a ieși la suprafață, dar o atare acțiune temerară nu se putea înfăptui numai cu puterile omenești. De aceea, printr-o altă faptă bună pe care o face, salvând puii unei „zgipsoroaice" de la moarte, el îi va câștiga mamei bunăvoința. Cu mari eforturi, (îi oferă drept hrană o bucată din propriul picior pe care gigantica pasăre i-l va lipi înapoi) „zgripsoroaica" îl ridică din nou pe pământ.

În basmele românești, *zgripțorul* apare ca o „pasăre fabuloasă asemănătoare sau identică cu pajura. (...) Ea locuiește pe tărâmul de dincolo, de unde îl scoate pe eroul basmului în *Lumea Albă."* [4] De cele mai multe ori, este zgripțoroaica este cea care îl conduce pe protagonist în lumea lui, drept răsplată pentru că îi salvase puii din gura unui balaur. După cum consideră mai mulți folcloriști, această pasăre fabuloasă poate fi reprezentată cu două capete, amintind de vulturul bicefal din heraldica medievală.

Regăsirea familiei și a logodnicei sale se face prin intermediul *merelor* fermecate. Fata de împărat rămasă singură nu vrea să se mărite cu niciun chip, oricât de stăruitori ar fi cei din jur. Prin urmare, condițiile pe care le pune sunt imposibil de îndeplinit de vreun pământean. Furca ce avea caierul și fusul de aur și care putea toarce singură sau cloșca cu puii de aur sunt lucruri care se aflau numai în palatul de aur al zmeului care o ținuse prizonieră. Prâslea rătăcește incognito prin lume și intră în slujba unui argintar. Acestuia i se cere să facă ceea ce fata își dorea, iar împăratul îi dă ordine stricte. Prâslea își salvează stăpânul, fata de la palat recunoaște obiectele și cere să-i fie adus cel care le-a înfăptuit.

În basmele din culegerea lui Grigore Crețu, aventurile mezinului sunt mai restrânse, dar și aici băiatul caută aliați care să îl ajute să depășească greutățile. În *Basmul cu pasărea și merele de aur,* un *lup* îi iese în cale și se arată dispus să îl ajute, așa cum *calul năzdrăvan* îl va ajuta pe Harap Alb să ducă la îndeplinire ceea ce are de făcut. El îl sfătuiește pe flăcău cum să procedeze pentru a fura pasărea fără a o trezi și tot lupul îl readuce la viață după ce, întors la răscrucea unde își lăsase frații, *adoarme* sub un stejar,

iar frații, invidioși pe succesul lui, îl omoară. Trebuie să subliniem că, în mentalitatea populară, *somnul* este văzut ca prag înaintea morții și ca modalitate de comunicare cu lumea subterană. În *vis* eroii pot intra în legătură cu ființe miraculoase și pot găsi soluții pe care nu le-ar fi putut descoperi în lumea noastră.

În *Basmul cu împăratul cu mărul de aur,* Argil renunță la oaste și rămâne doar cu un singur oștean credincios. Călătoria lor deja depășise trei ani și trei zile, iar locurile pe unde ajung nu par a mai fi locuite de oameni obișnuiți. Și Argil este obligat să treacă peste *primejdii* și *tentații*, să depășească *încercări* în care trebuie să își dovedească destoinicia. Spre exemplu, când poposesc la casa unei vrăjitoare, aceasta și-ar dori să îi dea fiului de împărat pe fiica ei de soție, dar Argil nu se învoiește. Vrăjitoarea nu se împacă însă cu acest gând și îl atrage pe servitorul său într-o cursă, propunându-i să îl adoarmă pe stăpânul său cu o poțiune magică.

Un alt popas îl fac la casa unui moșneag, pe care îl ajută să scape de niște mistreți care îi devastau teritoriul. Acesta îi răsplătește, (răsplata reprezintă un motiv nelipsit din basmele noastre) și le oferă *mănușile* și *ciorapii* fermecați cu care puteau să escaladeze munții de sticlă. Când aventura se apropie de final, regăsirea este curmată de *vicleșugul* vrăjitoarei, care, cu ajutorul oșteanului care îi căzuse în mreje, îl adoarme pe Argil, astfel că zâna nu poate schimba cu el niciun cuvânt. A doua oară, tânărul nu mai poate fi păcălit, pentru că îl descoperă și îl pedepsește pe *prietenul* devenit *trădător*.

Este important să arătăm că, în basmele noastre, *animalele* rămân întotdeauna *fidele*, în timp ce *oamenii* sunt mai puțin credincioși. Argil se întoarce cu zâna la palatul său, se căsătorește cu ea și finalul este, după cum ne așteptăm, unul fericit. În cazul celorlalte basme, *happy-end*-ul se produce numai după ce are loc *recunoașterea* fiului pe care împăratul îl credea mort și după deconspirarea mârșăviei comise de frații mai mari. Aceștia sunt pedepsiți fie prin alungarea lor de la curte, fie prin înfăptuirea unui act de dreptate, când cei doi frați mai mari nu vor trece de proba săgeții și își vor găsi moartea. *Recunoașterea fiului* și *pedepsirea vinovaților* constituie alte două momente importante care anticipează finalul fericit, când mezinul este pe deplin recompensat pentru faptele sale bune.

Basmele răspund pretutindeni unei nevoi umane fundamentale, aceea de a le insufla oamenilor încrederea că binele triumfă în cele din urmă, iar în confruntarea dintre bine și rău, cei care se situează de partea binelui vor ieși învingători și, în plus, vor fi întotdeauna răsplătiți.

Știm că, din cele mai vechi timpuri, poveștilor li s-a recunoscut rolul apotropaic. În numeroase credințe românești, după cum sublinia și Ovidiu Bârlea[5], casa în care se depănau povești era ocrotită, iar spiritele malefice nu puteau să pătrundă în ea.

„Povestea e o faptă bună fiindcă aduce un bob de lumnă în viața noastră," considera și Ovidiu Papadima, intuind corect trăsăturile mentalului colectiv. El lămurește de ce un personaj ca Făt-Frumos își încheie întotdeauna cu bine parcursul, fiind răsplătit pe măsura faptelor sale bune. „Povestea biruințelor și a fericirii finale a lui Făt-Frumos e întâi de toate menită să aducă, în sufletele simple și chinuite de viață, străvechea licoare a credinței în biruința eternă a binelui.[6]"

După cum am putut vedea până acum, basmele sunt construite după o schemă prestabilită care foarte rar suferă modificări, iar acestea nu privesc articulațiile principale ale creației, ci apar ca variante ale unui număr de motive cu rol bine definit în evoluția epică.

Nicolae Roșianu, care a studiat opera lui Vladimir Propp și care cunoștea în amănunțime atât tezaurul poveștilor slave cât și pe cel românesc, a inventariat formulele specifice basmelor. El a stabilit și funcțiile elementelor lor morfologice care conduc la formarea invariantelor.

Pornind de la determinarea „funcțiilor formulelor tradiționale din basm"[7], Roșianu identifică nervurile după care se articulează structura basmului universal. Este vorba, pe o primă treaptă, de *existența eroilor* și de *un fapt care urmează a fi relatat,* fără să uităm că, la începutul povestirii, nu poate lipsi *plasarea în timp* și sublinierea *caracterului excepțional* al acțiunii, dublat și de caracterul *veridic* al ei. În basmele mai multor popoare asistăm la „negarea metaforică a veridicității" celor relatate, prin așa-numita „formulă a imposibilului"[8], care, în basmele românești, de exemplu, aduce și câte o notă de umor. Aflăm, la început, că faptele se petreceau pe vremea *când se potcovea puricele la un picior cu nouăzeci de oca de fier și călcâiul tot îi rămânea gol și se arunca în slava cerului și tot i se părea că este ușor*. Sau, toate s-au întâmplat c*ând scria musca pe perete / mai mincinos cine nu crede*, ori atunci *când mâncau șoarecii pe pisici / și erau mai înalți ăi pitici, când se luau de gât lupii cu mieii*, etc. Până și formularea destul de frecventă: *a fost odată ca niciodată...* subliniază unicitatea și caracterul excepțional al faptelor pe care suntem pe cale să le descoperim. În basmele fantastice, principala funcție a formulei inițiale este să creeze atmosfera propice pentru receptarea relatării, după aprecierea lui Nicolae Roșianu.

Două dintre basmele despre care am discutat încep cu această formulă consacrată: *a fost odată ca niciodată...* (la Ispirescu) sau *a fost odată ca niciodată, că de n-ar fi nu s-ar povesti,* în *Basmul cu împăratul cu mărul de aur.* Totuși, în *Basmul cu pasărea și merele de aur,* începutul este mai abrupt, („a fost *odată* un împărat care avea trei feciori") în sensul că vorbim doar de prezența unui indeterminant temporal, după care povestitorul se grăbește să ne aducă în față acel element de criză care va declanșa întreaga acțiune. În majoritatea basmelor fantastice, urmărim procesul prin care protagonistul își desăvârșește formarea, ajutat de prieteni loiali (de cele mai multe ori, animale). După parcurgerea mai multor încercări în urma cărora

eroul iese biruitor, starea de criză este depășită, iar Făt-Frumos este răsplătit. Bogățiile, tronul împărăției și căsătoria cu aleasa inimii sunt dobândite pe merit, după ce eroul și-a dovedit tăria de caracter. Înspre finalul basmului, în unele cazuri, aflăm despre povestitor că a fost prezent la nunta din poveste, argument care vine în sprijinul sublinierii *veridicității* întâmplărilor din basm. În general, acest final este comun basmelor din lumea popoarelor slave și ale celor romanice. După cum atestă cercetările lui Nicolae Roșianu, povestitorul care ia parte la ospăț și primește unele *daruri* nu se va putea bucura de ele în lumea reală. Povestitorul *se deplasează,* adică *revine din ficțiune în lumea reală*, cu scopul de a *comunica* și altora povestea respectivă.

Fiecare dintre basmele de care aminteam mai sus ne oferă o formulă finală specifică. Surprinzător, poate, în *Basmul cu împăratul cu mărul de aur,* formula este lapidară. Ni se spune doar că Argil și aleasa inimii lui „făcură nuntă mare și trăiră fericiți împreună". Cititorului i se comunică numai finalul fericit și binemeritat pe care îl înregistrează tânărul Argil după peripețiile prin care trecuse. În *Basmul cu pasărea și merele de aur*, formula este una obișnuită: „și încălecai pe o șa și vă spusei povestea așa", formulă prin care se marchează părăsirea ficțiunii și reîntoarcerea povestitorului în lumea reală. Formula ne atenționează și asupra faptului că timpul ficțiunii s-a încheiat. În culgerea lui Ispirescu, formula este mai complexă și implică mai multe etape: ni se spune, de pildă, că povestitorul a participat la nuntă , unde a fost ospătat cu bucate de care nu a fost prea mulțumit, iar de acolo s-a întors pentru a transmite mai departe povestea. „*Trecui și eu pe acolo și stătui de mă veselii la nuntă, de unde luai o bucată de batoc și-un picior de iepure șchiop. Și încălecai pe-o șea, și v-o spusei dumneavoastră așa*". Într-o manieră mai mult sau mai puțin voalată, formulele finale indică o negare a veridicității celor relatate. Ironia care poate apărea în final „destramă" universul ficțiunii în care fuseseră absorbiți ascultătorii. Cu cât aprecierile sunt mai ironice, cu atât găsim mai multe elemente ce frizează chiar parodicul. Tot așa, cu cât în text se inserează date prin care basmul pare mai „localizat" în timp, cu atât transpunerea creației respective se presupune a fi de dată mai recentă.

Se întâmplă acest lucru pentru că, pe la începutul secolului al XX-lea, povestitorii iau contact mai frecvent cu mediile culte, ba chiar ei înșiși învață carte și dobândesc un alt nivel de pregătire. Încercările de „datare" sau de „localizare", precum și simplificarea unor formule tradiționale atestă o slăbire a circulației basmelor pe cale orală și o intensificare a răspândirii lor prin cultura scrisă.

Construcția personajelor din basme respectă un tipar care nu suferă prea multe modificări. Modelul pe care Făt-Frumos îl reprezintă este strâns legat de viziunea pe care oamenii o au asupra universului creat în basme. La toate popoarele lumii, basmul se constituie „ca o ficțiune intens compensatorie sub unghiuri felurite: social, psihologic, moral."[9]

Personajele din basme nu au adâncime psihologică, iar protagonistul manifestă același comportament în situații similare. Despre Făt – Frumos știm că va fi întotdeauna bun, generos, viteaz, energic, gata să ajute un om sau un animal aflat la necaz. În *Prâslea cel voinic și merele de aur*, el își înfruntă dușmanii în luptă dreaptă, salvează fetele de împărat pe care zmeii le țin prizoniere în palatele de pe celălalt tărâm, sare în ajutorul puilor zgripțoroaicei și îi scapă de la moarte și nu este răzbunător.

Fata, în schimb, este mult mai schematic construită; ea este de o frumusețe răpitoare și, în basmele fantastice, este de viță nobilă, fiind chiar fata împăratului de care eroul se îndrăgostește și pentru ea trece prin multe încercări dificile pe care le depășește cu succes pentru a o lua de soție. Plecarea la drum a protagonistului este determinată de faptul că fata a fost furată de zmei și dusă pe celălalt tărâm. Cu toate că eroinele nu prea au consistență sufletească, în basmul din culegerea lui Petre Ispirescu, aleasa inimii lui Prâslea apare la un moment dat implicată în acțiunile lui și, ajutându-l, determină un anumit curs al narațiunii. De exemplu, când flăcăul înfruntă zmeul, ea îi aduce apă, grăbind sfârșitul luptei. Mai târziu, fata îi va rămâne credincioasă și, pentru că numai ea își dă seama că nu a pierit ucis de frații mai mari, ajută la descoperirea adevărului care va conduce la finalul fericit al basmului.

În general, personajele *feminine* sunt dominate de o singură trăsătură de caracter; mama mașteră este, de cele mai multe ori, rea și îi dorește pierirea fetei vitrege, iar fata de împărat pe care o îndrăgește Făt-Frumos este bună la suflet, dar prea puține sunt situațiile în care are de jucat vreun rol activ. În basmele nuvelistice, o întâlnim pe fata cea isteață și harnică, dar care, pe plan social sau în familie, ocupă o poziție inferioară. La fel se întâmplă și cu protagonistul, care poate să fie un băiat sărac, dar atât de deștept încât îl înfruntă pe diavolul însuși, pe care îl păcălește. Atât fata săracă sau cea prigonită de o mamă vitregă, cât și flăcăul sărac, au o inteligență sclipitoare care îi va ajuta să își înfrângă dușmanii și să își amelioreze condiția socială. În *Basmul cu pasărea și merele de aur*, hoțul pe care mezinul l-a descoperit era crăiasa care avea puterea de a se preface în *pasăre cu pene de aur*. Nu este întâmplător faptul că fata de care se îndrăgostește protagonistul se metamorfozează în pasăre. În mitologia română se consemnează că păsările sunt divinități cu „funcții multiple"[10]. Acestea pot fi și încarnări ale spiritelor strămoșilor. Ceea ce este important de subliniat este că ele sunt singurele în stare a străbate toate cele trei niveluri ale lumii și de aceea sunt singurele care cunosc și secretele celor trei spații. De aceea, s-a vorbit mult de faptul că a ști limba păsărilor poate părea un lucru hărăzit doar inițiaților. Însă, în universul basmelor, eroii sunt înzestrați cu această capacitate care le va fi

de folos pe parcursul drumului lor în care au de înfruntat numeroase pericole. Fie că stă sub semnul unei vrăji, fie că ia această înfățișare pentru a străbate drumul dintre două niveluri diferite ale lumii, fata în căutarea căreia pleacă protagonistul se găsește sub acest chip. Penele păsării sunt *de aur*, iar acest fapt ne sugerează că poartă însemnele solarității.

În basmele fantastice, Făt-Frumos se bucură de sprijinul unor animale care îl vor susține până în momentul în care el își încheie toate probele. În *Basmul cu pasărea și merele de aur*, *lupul* este cel care îl va ajuta pe erou. Acesta este inteligent și credincios, asemeni unui câine cu care, la nivel simbolic, este asimilat. Lupul joacă în basmul de care aminteam rolul pe care calul îl are, de pildă, în basmul *Harap Alb*, al lui Ion Creangă.

Dintre *antagoniști*, îi amintim aici pe *zmei*, personaje care, întotdeauna, aparțin celeilalte lumi, cea de sub pământ. Viorica Nișcov este de părere că aceștia se comportă ca niște stăpâni ai unor domenii mari. Ei au palate din metale scumpe în care le țin închise pe fetele de împărat pe care le-au răpit de la părinții lor. Sunt ființe cu o putere impresionantă, sunt crunți și neprietenoși cu oamenii, însă manifestă duioșie față de fetele pe care le țin prizoniere. În înfruntarea directă cu Făt-Frumos, ei sunt învinși, pentru că cel dintâi este susținut de aliații săi sau chiar de fata de împărat pe care, în final, o salvează.

În toate cele trei basme pe care le-am amintit aici este prezent motivul *mărului*. Dispariția merelor din livada împăratului constituie momentul de criză care duce la declanșarea întregii acțiuni.

În cele mai vechi mituri ale omenirii, mărul „închipuia, în formă poetică, visul irealizabil al «tinereții fără bătrânețe și al vieții fără de moarte»”[11]. Această credință s-a născut în urma descoperirii de către oameni a proprietăților curative ale acestui fruct. Până și în epoca pe care o trăim, mărul este considerat un remediu eficient în foarte multe boli.

Mircea Lac susține că acesta este fructul care „însoțește istoria omenirii” și despre care aflăm informații încă de la Plinius cel Bătrân. Acesta îl recomanda pentru divese afecțiuni și îl considera unul dintre cele mai bune leacuri. Cercetătorul Mircea Lac a urmărit în detaliu cât de prezent este acest motiv în aproape toată cultura europeană din vechime și până în zilele noastre. Pentru că provine din arborele vieții, mărul a fost, în multe situații, *fructul râvnit* pentru obținerea căruia s-au iscat conflicte care au lăsat ecouri în istoria omenirii.

În folclorul românesc, motivul *mărului* este bine reprezentat, iar în basmele noastre acest pom apare ca un copac miraculos, cu fructe la care jinduiesc nu doar pământenii, ci și ființe care aparțin altor tărâmuri. După analiza întreprinsă de Traian Herseni, mărul este un motiv frecvent în colindele românești. *Linu-i lin și flori de măr, Mărulu-i, Doamne, Hai ler și flori de măr* sunt doar câteva refrene de colinde care conțin „formule de incantație dendolatrică”[12] asemănătoare cu cele din Bretania, Scoția, Irlanda sau Țara Galilor. Motivul mărului apare în special în colindele de Crăciun, dar și în altele în care, de pildă, asistăm la o superbă alegorie cosmogonică ce conține imaginea acestui arbore cosmic: „*Este-un pom pomat, /De mere-ncărcat./ Îngerii-l scuturau, / Merele picau. / Cele mărișoare/ Mereau către soare, /Cele mărunțele /Mereau către stele...*” Într-un colind de pe Valea Mureșului, mărul miraculos s-ar afla numai la marginea mării sau, în alt cântec cules de Sabin Drăgoi, mărul era asemuit cu soarele însuși: „*Junelu bunu / Cică-n dalb de răsărit / Răsare-un soare strălucit, / Da nu-i soare strălucit, /Ci-i un pom mândru-nflorit...*”

De asemenea, observă Mircea Lac, mărul este prezent în magia ritualurilor de naștere și de căsătorie. În Pădurenii Hunedoarei, spre exemplu, pomul cu mere reprezintă însemnul principal de nuntă.

În basmele noastre, mărul a fost asociat idealului de frumusețe feminină. În creațiile asupra cărora ne-am îndreptat atenția, mărul este privit atât ca *fruct jinduit* (împăratul nu putea gusta din merele care creșteau în propria-i grădină pentru că niște hoți care s-au dovedit că veneau de pe alt tărâm le furau) cât și ca *simbol erotic* (aceasta presupune că descoperirea și prinderea hoților implică o călătorie a cărei finalitate este căsătoria).

Pasărea, după cum vedem în fiecare variantă, vine pe pământ să fure merele de aur. Explicația unui asemenea gest o putem afla dacă ne întoarcem în timp la semnificațiile mitologice pe care le asociem puterilor atribuite acestui fruct. Mărul este fructul care simbolizează reînnoirea, „veșnica prospețime” după care tânjeau până și zeii.

Din punctul de vedere al valorilor spirituale, mărul este socotit în mitologia creștină drept *arbore al științei,* iar această considerație are ca punct de plecare configurația interioară a fructului, care, secționat transversal, prezintă alveole cu semințe dispuse în formă de stea cu cinci colțuri. Pentagrama i-a făcut pe inițiați să considere mărul drept un simbol al spiritului închis în trup, deoarece pulpa fructului sugerează masa carnală. Mărul continuă să fie văzut în școlile inițiatice drept un „fruct al cunoașterii și al libertății”, așa cum și în tradiția creștină păcatul primordial al cuplului adamic are legătură cu încălcarea interdicției de a nu gusta din fructul pomului oprit. Pentagrama reprezintă „simbolul tradițional al științelor, determinat prin chiar așezarea sâmburilor”[13]. În schimb, învelișul atrăgător al mărului ne trimite cu gândul la dorințele pământești, în fața cărora omul se simte tentat să cedeze, îndepărtându-se de lumea spiritului.

Pentru că era un *fruct miraculos* care asigura zeilor nemurirea, accesul la el era destul de dificil. Din mitologia antică aflăm că eroul plecat în căutarea lui trebuia să-și folosească toate resursele de istețime și forță pentru a reuși să le fure din locuri inaccesibile muritorilor. Un asemenea lucru s-a petrecut în *Grădina Hesperidelor*, grădină aflată undeva la capătul lumii. Aici creșteau *merele de aur* care, deși mușcate,

rămâneau mereu întregi, iar cel care gusta din ele nu mai cunoștea niciun fel de durere, foame sau boală. Locul acesta era strașnic păzit de Hesperide, fiicele lui Atlas. Pe lângă ele, mai era și Ladon, un balaur cu o sută de capete. Teritoriul părea de neatins, dar, cu toate acestea, Heracles, „după ce cutreieră mări și țări, după ce trece prin Caucasus unde-l eliberează pe Prometheus, ajunge la hiperboreeni,unde se afla faimoasa grădină"[14] și, în cea de-a unsprezecea muncă pe care o avea de îndeplinit, Heracles, cu concursul lui Atlas, omoară balaurul și fură fructele magice.

Tot din mitologia antică aflăm și de *mărul discordiei*, adică de mărul pe care Paris l-a dăruit Afroditei, stârnind invidia celorlalte zeițe. Acest conflict a constituit una dintre cauzele izbucnirii războiului troian.

Mărul se bucură de o largă reprezentare la foarte multe popoare, iar simbolistica acestuia este deosebit de bogată în toată cultura europeană. Încă din lumea antică, arborele reprezenta „o axă a lumii care unește cele trei niveluri ale cosmosului: cerul, pământul și lumea subterană. Este un simbol al regenerării naturii și al reînnoirii timpului"[15]. Există numeroase similitudini între credințele mai multor țări europene privitoare la acest arbore și la fructele acestuia. Ceea ce este comun este că, pe de o parte, mărul este copacul *miraculos*, cu fructe care au puteri regenerative, iar pe de altă parte, el este și arborele *științei binelui și al răului*. .

Basmele reprezintă unele dintre cele mai vechi forme de tezaurizare a înțelepciunii omenirii. Ele satisfac și o necesitate morală, anume încrederea în triumful forțelor binelui. Optimismul pe care îl degajă basmul constituie doar unul dintre motivele care îi asigură acestuia perenitatea. Biruința protagonistului care trece cu bine peste toate obstacolele ne arată, așa cum preciza și Ovidiu Papdima, că „minunile pot coborî pe pământ sub haina lui «*A fost odată*...»[16]"

Note:

1. Viorica Nișcov, *Ești cât povestești. O fenomenologie a basmului popular românesc.* București, Editura Humanitas, 2012, p. 36
2. Ibidem, p. 36
3. Ibidem, p. 42
4. Ivan Evseev, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*. Timișoara, Editura Amarcord, 1998, p. 500
5. Ovidiu Bârlea, *Folclorul românesc,* volumul I. București, Editura Minerva, 1981, p. 141
6. Ovidiu Papadima. *Literatura populară română. Din istoria și poetica ei.* București, Editura pentru literatură, 1968, p. 643
7. Nicolae Roșianu, *Stereotipia basmului,* București, Editura Univers, 1973, p. 197
8. Ibidem, p. 198
9. Viorica Nișcov, *op. cit.*, p. 186
10. Ivan Evseev, *op. cit.,* p. 346
11. Mircea Lac, *Un simbol străvechi – mărul,* în volumul ****Studii de etnologie. In honorem prof. univ. dr. Ilie Moise.* Coordonator Andreea Buzaș. București, Editura Etnologică, 2018, p. 315
12. Traian Herseni, *Colinde și obiceiuri de Crăciun: cetele de feciori din Țara Oltului (Făgăraș)*. București, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, 1997, apud Mircea Lac, *op. cit,*. p. 319
13. Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, volumul 2. E-O. *Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere.* București, Editura Artemis, 1995, p. 284
14. Anca Balaci, *Mic dicționar mitologic greco-roman.* Ediția a II-a.București, Editura științifică, 1969, p. 185
15.I van Evseev, *op. cit.*, p. 34
16. Ovidiu Papadima, op. cit., p. 645

Bibliography

Balaci, Anca, *Mic dicționar mitologic greco-roman.* Ediția a II-a. București, Editura științifică, 1969.

Bârlea, Ovidiu, *Folclorul românesc,* volumul I. / Romanian Folk Tales București, Editura Minerva, 1981.

Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri*, volumul 2. E-O. *Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere.* București, Editura Artemis, 1995.

Crețu, Grigore, *Basme populare românești.* (volumele 1, 2). / Romanian Legends of Folk Tales Colecția Mythos. Ediție îngrijită de Iordan Datcu și Ion Stănculescu. Prefață de Iordan Datcu. București, Editura Saeculum I.O., 2010.

Evseev, Ivan, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească / Small Greek-Roman Mythological Dictionary*. Timișoara, Editura Amarcord, 1998.

Herseni, Traian, *Colinde și obiceiuri de Crăciun: cetele de feciori din Țara Oltului (Făgăraș)*. / Christmas Carols and Customs: The Hordes of Boys from Țara Oltului (Făgăraș) București, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, 1997.

Ispirescu, Petre, *Legende sau basmele românilor*. Timișoara, Editura Facla, 1984.

Lac, Mircea, *Un simbol străvechi – mărul,* în volumul ****Studii de etnologie. In honorem prof. univ. dr. Ilie Moise.* Coordonator Andreea Buzaș. / An Ancient Symbol - The Apple; Ethnology Studies. In honorem prof. univ. dr. Ilie Moise București, Editura Etnologică, 2018.

Nișcov, Viorica, *Ești cât povestești. O fenomenologie a basmului popular românesc. / You Are What You Narrate. A Phenomenology of Romanian Folk Tales* București, Editura Humanitas, 2012.

Papadima, Ovidiu, *Literatura populară română. Din istoria și poetica ei.* / Romanian Folk Literature. From Its History and Poetics București, Editura pentru literatură, 1968.

Roșianu, Nicolae, *Stereotipia basmului / The Stereotypy of Folk Tales,* București, Editura Univers, 1973.